

Кравченко Оксана Олексіївна

кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ПРОЛЕТКУЛЬТ ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН: ВІД СУПЕРЕЧНОСТЕЙ ДО НОВАТОРСТВА

У статті висвітлено новаторську діяльність Пролеткульту – освітньо-просвітницької та культуротворчої організації як історико-педагогічного феномену задля виявлення із загального контексту тих самобутніх новаційних складових, що вирізняли цю організацію в умовах культурно-освітнього руху 1917–1932 рр.

Ключові слова: Пролеткульт, культура, творчість, освіта, література, музика, театр, образотворче мистецтво.

Сучасність характеризується кризою суспільного розвитку – це рубіж, визначальний чинник подальшого поступу у напрямі поліпшення чи погіршення ситуації. У цьому відношенні важливе значення має рівень культурної, духовної зрілості нації, від чого залежить ініціативність, відповідальність за подальший розвиток країни. Ключовим чинником формування вищезначеного є освіта і культура як основа інтелектуального, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави.

Історія засвідчує, що кожного століття відбуваються реформи, трансформації, виклики як економічні, соціальні, так і в сфері культурного життя і освіти зокрема. Для їх реалізації важливе значення має врахування історико-педагогічного досвіду, як запоруки неповторення помилок, а також можливої екстраполяції позитивного досвіду, визначення перспективних шляхів удосконалення навчання і виховання дітей, просвіти дорослих.

Наразі, суттєвими проблемними аспектами щодо означеного вище є питання зниження культурного рівня громадян, пошуку шляхів боротьби із подолання неосвіченості населення, соціально-виховної роботи із

осиротілими дітьми тощо. Для їх успішного вирішення вмотивовано необхідним є звернення до історико-педагогічного досвіду з метою оптимального поєднання класичної спадщини минулого та сучасних досягнень наукової думки, органічного зв'язку її з вітчизняною історією, культурою та педагогічним досвідом.

Недослідженою сторінкою для вітчизняної освітньої теорії і практики є діяльність Пролеткульту, що в умовах суспільних перетворень, реформування усіх сфер життєдіяльності, висунув концепцію культурного розвитку з подальшим упровадженням за допомогою широкої мережі освітніх закладів та застосування новаторських форм та методів навчально-виховної, просвітницької діяльності.

Недослідженою сторінкою для вітчизняної освітньої теорії і практики є діяльність Пролеткульту, що в умовах суспільних перетворень, реформування усіх сфер життєдіяльності, обґрунтував концепцію культурного розвитку з подальшим упровадженням за допомогою широкої мережі освітніх закладів та впровадженню новаторських форм та методів навчально-виховної діяльності.

В українській історіографії відсутні наукові праці з вивчення культурно-просвітницької та творчої діяльності Пролеткульту, які б ідеологічно незаангажовано та з нових методологічних підходів висвітлили «невідомий пласт» культурного життя України 20-х рр. ХХ ст.

До історії вивчення діяльності Пролеткульту як педагогічного явища вперше звернулася акад. О. Сухомлинська, за авторством якої в «Енциклопедії освіти» (2009) вміщена стаття про діяльність цієї організації [3, с. 719].

Крім того, досліджуючи феномен «радянська педагогіка», О. Сухомлинська вперше у вітчизняній історико-педагогічній науці акцентувала увагу на тому, що незаповненою нішою залишається освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту: «Пролеткульт однозначно негативно оцінювався радянською історіографічною наукою, і сьогодні він залишається

об'єктивно не оціненим. Історико-педагогічна наука взагалі не надавала й не надає уваги цьому непересічному явищу в історії розвитку радянської школи. Ідеологія Пролеткульту здійснила великий вплив на радянську шкільну естетику, розбудову всього шкільного життя. Не називаючись пролеткультівською, вона ввійшла в позакласну й позашкільну роботу, в клуби, будинки культури, театральні студії як основа нової ідеології, нового світовідчуття. Пролеткультівська естетика і нині залишається в шкільній культурі (стінгазета, графіка, гімнастика (піраміди), новий театр, хода містом (селом) на свята тощо) [6].

Мета статті – здійснити рефлексію освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності Пролеткульту як історико-педагогічного феномену задля виявлення із загального контексту тих самобутніх новаційних складових, що вирізняли цю організацію в умовах культурно-освітнього руху 1917–1932 рр.

В умовах культурного та освітнього руху досліджуваного періоду діяльність Пролеткульту розглядаємо, насамперед, як новаторську. Слово «новаторський» стосовно освітнього простору перш за все характеризує діяльність навчальних закладів, освітньо-просвітницьких організацій і предметом їх вивчення є природа, закономірності виникнення, розвитку й застосування нового, новацій в освіті, що сприяли якісним змінам у всіх системах і ланках педагогічного процесу. У межах нашої теми новаторство розглядаємо як процес упровадження чогось «нового», такого, чого не було в діяльності інших освітніх рухів, організацій і може стосуватися форм, засобів та методів навчання й виховання як дорослих, так і підростаючого покоління. Водночас означення «новаторський» виступає як новий підхід до визначення загальних педагогічних умов діяльності закладів та організацій на основі нової ідеї, яка започатковує нову філософію освіти, формує новий тип його організації, змісту й форм діяльності [5].

У контексті означеного вище діяльність Пролеткульту розглядаємо як новаторську, що передбачала започаткування і впровадження природного

освітньо-просвітницького «експерименту», спрямованого на якісно новий результат. Загалом – всі 20-ті рр. ХХ ст. – були часом експериментів, що привів до кардинальних змін в усіх галузях суспільного життя – культурі, ідеології, моралі, побуті, і, звичайно, ці трансформації, перш за все, стосувалися освіти як одного з найважливіших каналів впливу на суспільну свідомість: «Категорично відмовившись від дореволюційних схем і моделей, змісту й форм навчання, радянська держава розпочала всеохоплюючий педагогічний експеримент у галузі освіти й виховання, пропонуючи все нові й нові проекти, різко критикуючи традиції й звичні форми організації освіти» [5]. Одним серед таких проектів виступав Пролеткульт.

Аналізуючи новації освітньо-просвітницької діяльності пролеткультівських організацій з точки зору сучасності, будемо звертатися як до суперечливих подій і фактів, що уможливили обмеження їх використання у подальшому та позбавили можливості об'єктивної оцінки, так і до позитивних тенденцій, які залишилися в культурному доробку і донині.

Феномен Пролеткульту демонструє повчальні наслідки з історії взаємовідносин радянської влади та громадських рухів, організацій. Особливість, водночас, і новаторство, що вирізняли пролеткультівські організації того часу, – це офіційна заявка на *самодіяльність та автономність* як масового громадського руху освітньо-просвітницького та культуротворчого спрямування.

З початку створення Пролеткульт (1917) в своїх установчих документах обґрунтовував принципи автономії сфер політики, економіки та культури. Він вважав, що у кожній з цих сфер мали бути представлені робітничий клас – як організатор нового суспільства – і його інституції. У сфері політики – це партія, в економіці – кооперація, в культурі – Пролеткульт як масовий рух, що мав розвиватися на самодіяльній основі.

Завдяки відносній автономності у перші роки встановлення більшовицького режиму спостерігався широкий розмах пролеткультівського

руху, а завдяки самодіяльності – сплеск нових ідей, нових освітніх форм та методів, новацій у творчої діяльності.

З часу підпорядкування Пролеткульту партійно-державному апарату (Наркомпросу та профспілкам) почала формуватися авторитарна система управління культурою, що й охоплювала сферу освіти. Поступово Пролеткульт фактично перетворився на допоміжний орган державної влади, що керував ідеологією. Багатопланова, різновекторна концепція діяльності Пролеткульту була обмежена декретуванням та бюрократизмом, а багаточисельна організація посіла третьозначне місце у культурно-освітньому житті країни.

Під політичним тиском у Пролеткульту, як самодіяльної організації з установкою на автономність, поставало два шляхи подальшого розвитку – або самоліквідація, або підпорядкування державно-партійним органам – після 1920 р. саме в такому форматі він працював до знищення організації відповідно до Постанови ЦК ВКП (б) про перебудову літературно-художніх організацій від 23 квітня 1932 р.

Таким чином, історія Пролеткульту демонструє приклад створення державно-партійними органами умов для знищення і поглинання громадського та соціально-культурного руху, схему встановлення авторитарного режиму без урахування суспільної думки у прийнятті життєво важливих рішень для країни, без сприяння у справі формування громадянського суспільства.

І ще одна особливість, що вирізняла організацію Пролеткульту – це *демократичність і ініціативність*, що проявлялися у процесі самоорганізації та самоуправління. Пролеткульт являв собою широко розгалужену організацію з чіткою управлінською структурою: губернські, районні, міські і фабрично-заводські формування. Управлінська система будувалася на принципах демократичного централізму, враховуючи послідовність та забезпечення зворотності зв'язку: виборність керівних органів (ЦК, Президії

ЦК, кандидатів у члени ЦК тощо); звітність керівних органів; ініціативність у діяльності місцевих організацій [4, с. 222].

Із одержавленням Пролеткульту демократичні засади його діяльності було знівельовано. З часом організація підлягала чіткому регулюванню та підзвітності, що не лише не сприяло розвитку ініціативності, а зорієнтовувалось на мінімізацію, відповідність державним нормативним документам без обговорення та пропозицій з боку громадськості. Хоча з початку створення Пролеткульту як в установчих документах, так і в численних його публікаціях, була установка на діяльність без зовнішнього втручання, що позитивно впливало на розвиток самодіяльності як двигуна творчого процесу. Проте всебічна підзвітність Пролеткульту (Наркомосу, Агітпропу, профспілкам) не сприяла реалізації поставлених концептуальних завдань організації.

Отже, історія Пролеткульту демонструє процес одержавлення культури і освіти як важливої складової життєдіяльності радянського суспільства шляхом державно-партійного контролю та нівелюванням принципів самоорганізації, ініціативності, самоуправління.

Серед суперечливих і водночас визначальних чинників діяльності Пролеткульту є *національне питання*.

Концепція пролетарської культури, обґрунтована теоретиками Пролеткульту (О. Богданов, А. Луначарський, О. Плетньов, В. Полянський та ін.), передбачала класову обмеженість. Об'єктом як існуючих, так і подальших суспільних трансформацій, вона вбачала пролетаріат, який традиційно асоціювався з містом, міською культурою. Як одна із модерних культурних течій, Пролеткульт мав чимало прихильників. Як правило, це була українська революційна інтелігенція радикального ґатунку, яка цілком ототожнила себе з більшовизмом (В. Блакитний, В. Коряк, І. Кулик, С. Пилипенко та ін.). До неї приєднувалася молода робітничо-селянська інтелігенція, яка активно долучалася до заходів радянської влади (М. Хвильовий, Г. Епик, І. Ле, В. Минко, І. Микитенко та ін.). Обстоюючи

національно-демократичні орієнтири та шукаючи активної громадянської позиції, більшість проходили дистанцію «радянізації», не зраджуючи ідеалу творення повноцінної української національної культури (П. Тичина, М. Семенко, В. Поліщук, О. Вишня, М. Бажан, О. Довженко та ін.).

Саме Всеукраїнський Пролеткульт вирізнявся національною позицією як основою модерного культурно-освітнього процесу. На нашу думку, з його діяльністю загострилося питання подальшого розвитку національної культури та освіти зокрема. Дотримуючись принципів автономності та демократизму, представники пролеткультівських організацій УСРР обстоювали власні ініціативи, серед яких на перше місце було поставлено і питання застосування української мови у процесі освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності (використання української мови у ході навчання в студіях; видавнича справа, літературна, театральна, музична сфери), врахування історико-культурних особливостей в теоретичному обґрунтуванні та практичному втіленні концепції пролетарської культури.

З огляду на це, зростало протиріччя між позиціями, які викристалізувалися у Всеукраїнському Пролеткультурі: з одного боку – націонал-комуністична українофільська платформа, сповнена надіями на становлення повноцінної національної культури, вбачала розвиток пролетарської культури як закономірний етап у цьому напрямі. З іншого боку – класово-пролетарська, більшість у якій представляли росіяни, які обстоювали місіонерську роль пролетаріату як суб'єкта творення пролетарської культури без урахування національних питань і культурних особливостей інших соціальних груп – селян, інтелігенції тощо. Ці концептуальні розбіжності спричинили відхід значної частини проукраїнських діячів (В. Блакитний, В. Сосюра, М. Хвильовий, П. Тичина, С. Пилипенко, О. Довженко та ін.) від діяльності Пролеткульту.

Отже, історія Пролеткульту демонструє яскравий приклад супротиву нівелюванню національних питань у культурі, мистецтві, освіті незалежно від пануючої ідеології, політичного режиму тощо. Аналіз свідчить, що

внаслідок різних позицій і платформ Всеукраїнський пролеткульт спровокував появу ряду вітчизняних культурно-мистецьких організацій, діяльність яких відображала специфіку культурно-освітнього процесу в Україні.

У контексті історико-педагогічного дослідження особливої уваги заслуговує питання аналізу особливостей організації освітньо-просвітницького процесу в пролеткультівських установах, виявлення нововведень, що суттєво вплинули на подальшу освітню практику. Про період, в межах якого існував Пролеткульт, влучно зауважила О. Сухомлинська: «...в історії шкільництва України важко знайти більш плідний період, який відзначався б таким експериментаторством, бажанням революціонізувати, кардинально змінити шкільну освіту, визначенням і розробленням нових шляхів і напрямів розвитку освіти, запереченням класно-урочної системи, диференціюванням принципів організації навчальних закладів та й, власне, самого навчання» [2, с. 9].

Серед новацій, запропонованих і впроваджених Пролеткультом, є багатоманіття типів просвітницьких і культурних установ: робітничі клуби, гуртки, студії, бібліотеки, пролетарські університети, дитячі пролеткульти тощо. Їх діяльність передбачала врахування інтересів, навчальних, пізнавальних та творчих можливостей слухачів за напрямками: літературний, театральний, музичний та образотворчого мистецтва.

На нашу думку, широка типологія пролеткультівських установ заслуговує на увагу як за спрямованістю, освітнім змістом, творчими напрямками, особливо, в умовах нинішньої освітньої реформи, коли визначається роль і місце позашкільля в системній архітектоніці освіти. Адже, велика увага приділяється позашкільній освіті, яка спільно з загальною середньою, професійною, вищою освітою і освітою для дорослих формує цілісний освітній простір держави. Наразі визначено чотири найбільш перспективні напрями роботи позашкільньої освіти: національно-патріотичне

виховання, профорієнтаційна робота, художньо-естетичне виховання, науково-технічна творчість.

За статистичними даними Міністерства освіти і науки в Україні станом на 1 січня 2015 року в системі освіти функціонують 1369 державних і комунальних позашкільних навчальних закладів: будинки, центри, клуби, станції дитячої творчості тощо, та 544 дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Всього – 1913 закладів. Працюють 79,8 тис. гуртків, творчих об'єднань художньо-естетичного, науково-технічного, еколого-натуралістичного, туристсько-краєзнавчого, фізкультурно-спортивного профілю тощо. Позашкільні навчальні заклади відвідують 1 млн. 286 тис. вихованців, що становить майже 35 % дітей шкільного віку. Із загальної кількості вихованців позашкільних закладів 13,2 тис. – діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування; 6,8 тис. – діти з особливими освітніми потребами; 40 тис. – діти з малозабезпечених та багатодітних сімей [1].

Це свідчить про запотребованість позашкільних закладів та необхідність оновлення їх діяльності відповідно вимог сьогодення. Разом з тим, позашкільна освіта є потужним каталізатором процесу розвитку особистості, засобом включення її в соціокультурну практику, що вмотивовує доцільність збереження кращого історико-педагогічного досвіду, що є в цій системі, і проведення її реформування з найменшими втратами, насамперед, для дітей.

Особливого значення діяльність Пролеткульту набуває в аспекті розвитку освіти для дорослих. Очевидною постає актуальність вивчення діяльності робітничого клубу, що інтегрував у собі навчально-виховну, творчу, просвітницьку, методичну, дозвілєву, соціалізаційну спрямованість. У клубі передбачалося засвоєння певної системи знань, що поєднувалося із формуванням естетичних смаків і навчанням, здійсненням просвітницьких заходів із суспільно-політичних і соціально-побутових питань, організацією змістовного відпочинку і дозвілля, суспільно-корисної та соціально-виховної діяльності. Практична робота клубу набувала організованого і

цілеспрямованого характеру, з чітким плануванням та визначеною метою із загальною програмою для всіх членів.

З метою поглиблення знань, розвитку інтересів і здібностей, клуб організував гурткову роботу як додаткову, яка мала конкретно-цільовий характер: наукові, суспільно-політичні, природничо-наукові гуртки, з вивчення релігійних питань, виробничих і наукових винаходів, поліпшення умов праці, профруху, художні (музичні, літературні, театральні) та ін. Діяльність гуртків ґрунтувалася на добровільності, спільності інтересів, спрямованості на певний вид навчальної та практичної діяльності.

Дотримуючись принципу самодіяльності, при клубах були створенні студії як творчі об'єднання за інтересами для здібних та обдарованих слухачів, тим самим забезпечувалася диференціація навчання за художньо-мистецькими напрямками: літературний, театральний, музичний, образотворчого мистецтва. Студії мали за мету не лише розвиток та реалізацію творчих здібностей, а й освітньо-просвітницьке спрямування – навчання основам мистецької діяльності у тій чи іншій галузі, наукове дослідження мистецьких явищ, пошук та обґрунтування нових шляхів можливостей здійснення творчої діяльності, нових методів пролеткультивської студійної роботи. Студії мали дворівневу структуру: перший рівень – загальноосвітній, спрямований на ознайомлення слухачів з історією та сучасною теорією мистецтва та культури загалом; другий – спеціальний, що передбачав навчання студійців прийомам літературної, театральної, музичної творчості та образотворчого мистецтва. Навчання здійснювалося за розробленими навчальними планами і програмами, якими передбачалася тематика та погодинне навантаження у межах кожного предмета.

На увагу заслуговує практична спрямованість навчальної діяльності – адже студії виступали своєрідними лабораторіями, в яких теоретичні знання апробувалися і засвоювалися за реальних умов. До прикладу: слухачі літературних студій проходили усі етапи публікації своїх творів на шпальтах

періодичних видань, збірниках, альманахах (колективне обговорення, редагування, редакційна правка тощо); театральних – акторська гра у театрах, участь у гастрольній діяльності; музичних – участь та публічні виступи у вокальних хорових ансамблях, симфонічних оркестрах; образотворчого мистецтва – виготовлення власних творів, участь у виставках та відповідних конкурсах.

Водночас у студіях забезпечувалася наступність і міждисциплінарний взаємозв'язок між студіями: слухачі літературних студій писали сценарії для театральних, музичні – створювали музичні композиції та супровід вистав, образотворчого мистецтва виготовляли декорації, розробляли дизайн газет, стінгазет, журналів, літературних збірників тощо.

В сучасних умовах реформування вищої освіти, її орієнтації на кращі зарубіжні взірці, виключається наступність вітчизняного педагогічного досвіду, врахування кращих надбань історії розвитку вищої освіти, зокрема, щодо удосконалення змісту, структури, пошуку шляхів підвищення якості підготовки студентів. На сьогодні додаються проблеми оптимізації вищих навчальних закладів, вирішення ситуації переміщення вишів з окупованих територій та відновлення їх роботи в нових умовах. Все це актуалізація необхідності прийняття зважених рішень на основі врахування багатолітньої вітчизняної практики з історії становлення і розвитку вищої школи.

Досліджуючи диференціацію навчання в пролеткультивських установах, виокремлено окремий тип освітньо-просвітницьких закладів – пролетарський університет, який мав за мету розвиток ідеологічно орієнтованих знань, науки і культури, здійснення наукових досліджень та організації навчання з таких галузей: технічний, економічний і культурний. Загальною метою навчання виступав інтегральний досвід, що забезпечувався цілісністю і системністю навчально-виховного процесу. Перший рік навчання передбачався загальний, без поділу на спеціалізації. Із другого року здійснювалося залучення до наукової роботи. Із третього року передбачався поділ на спеціалізації із їх поглибленим вивченням.

Діяльність пролетарських університетів була спрямована не лише на демократизацію знань, але і на подолання недоліків існуючої спеціалізації науки, на пошук шляхів об'єднання науки і практики, на вироблення універсальної методології пізнання і систематизації досвіду минулого, на формування раціонального і комплексного підходів до вирішення політичних і економічних проблем. У цього проекту було і соціально-педагогічне завдання: закріпити почуття людської гідності і віру людей у власні можливості та відкрити для них переваги системного мислення.

Широка типологія освітньо-просвітницьких установ Пролеткульту забезпечувала наступність та взаємозв'язок між ними. Серед переваг організації навчально-виховної діяльності – це соціалізаційний вплив: в межах кожного закладу освітня робота розглядалася перш за все з погляду її соціальної значимості; у ході роботи закладу порушувалися і вирішувалися громадські проблеми, збагачуючи тим самим соціальний досвід слухачів; виховання передбачало розвиток соціально-позитивних навичок для використання їх в особистому та громадському житті, які повинні відповідати загальному завданню формування фізично і морально стійкого слухача того чи іншого закладу.

Серед недоліків, спричинених зовнішніми факторами, є посилення політико-ідеологічного тиску на діяльність освітніх установ Пролеткульту, який перебував під ідеологічним і методологічним керівництвом більшовицької партії, погоджував свою роботу з її місцевими організаціями, профспілками, виступаючи провідником їх ідей та заходів. Поряд із цим іще одним недоліком, спричинений внутрішніми чинниками, виступала «класова обмеженість», доступ до закладів Пролеткульту лише представників робітничого класу, тим самим мінімізувався доступ до них інших верств населення, зокрема селян.

Новаторство Пролеткульту як освітньо-просвітницької організації полягає у застосування якісно нових форм і методів навчально-виховної

діяльності, які здійснили суттєвий вплив на шкільну та позашкільну освіту, освіти дорослих.

У контексті реформування змісту позашкільної освіти сьогодні актуалізується те, що ця система визначально орієнтована на вільний вибір зростаючою особистістю видів і форм діяльності та спрямовується на формування інтелектуально й культурно розвиненої, духовно і морально свідомої, патріотично спрямованої, соціально відповідальної й фізично здорової особистості, здатної до творчої самореалізації, професійного самовизначення та захисту країни. Саме перегляд змісту навчально-дидактичних матеріалів, форм і методів навчання і виховання молодого покоління, педагогічних і соціально-педагогічних засад, створених минулими поколіннями педагогів, сприятиме збагаченню і створенню цілісної освітньо-виховної системи, яка індивідуалізує інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток дитини в межах єдиного освітнього і соціокультурного простору держави.

Важливо, що перехід позашкільних закладів у новий якісний стан співпадає у часі з усвідомленням позашкільної освіти не тільки як надзвичайно актуального явища для подальшого вдосконалення освітнього простору України, але і як однієї зі складових педагогіки розвитку. Тому позашкільна освіта не може розглядатись як придатак до школи, цей вид освіти – самостійний, самоцінний – ніколи ніякою школою замінений не буде, оскільки чим вище якісний рівень шкільної освіти, тим ширший стає спектр освітніх інтересів і запитів особистості, які сама загальноосвітня школа задовольнити не в змозі.

Особливої уваги заслуговує художньо-естетичний напрям позашкільної освіти. Це вмотивовує доцільність звернення до перегляду змісту навчально-виховної діяльності студій Пролеткульту художньо-естетичного спрямування та виокремлення позитивного історико-педагогічного досвіду з метою аналітичного інформування щодо перевірених історією підходів до організації і здійснення навчально-виховної роботи позашкільних навчальних

закладів, що дасть змогу значно підвищити ефективність інтелектуального, естетичного і творчого розвитку дитини.

Проаналізувавши та виокремивши специфічні ознаки методів навчання, які застосовувалися у процесі навчання пролеткультівських установ, можемо відзначити як особливість – це тісний взаємозв'язок і взаємодоповнення словесних, наочних і практичних методів, які застосовувалися як цілісна система. Основними видами словесних методів виступали лекція, бесіда, дискусія, пояснення. Після теоретичного навчання розпочиналася робота у студіях, яка спрямовувалася на розвиток творчих можливостей за напрямками: літературний (тези, реферати, конспекти, літературні твори і поезія, технічні і виробничі звіти про проведені спостереження, рецензії, нариси, оповідання і вірші, доповіді, критичні замітки), театральний (вечори самодіяльності, «живе кіно», «жива газета», кіно-вечори, інсценізація судів над клубом, театральні постановки, вечори імprovізацій), музичний (хоровий спів, діяльність ансамблів, оркестрів) і образотворчого мистецтва (виставки, конкурси, виготовлення плакатів, листівок, лозунгів, стінгазет). Творча робота у студіях відходила від випадковості, характерної для початку діяльності, і переходила до методично організованої, набувала постійного неперервного характеру.

Значна увага приділялася роботі з книгою як методу навчання, що розглядався одним із найважливіших шляхів забезпечення систематичніших, міцних і ґрунтовних знань: книжкові виставки, «гучні читальні», вечори книги, вечори «робочої критики», літературні вечори, літературні суди над героями твору або авторами, конкурси на кращого читця, рекомендація книг, книгоноші тощо. Велике значення мали різні види роботи з газетою: виготовлення вирізок, альбомів за певною тематикою, виписки у спеціальних зошитах за предметами, замітки на полях, складання задач за газетним матеріалом, підготовка повідомлення на політичні, науково-технічні, виробничі, спортивні, мистецькі і інші теми.

Цікавою, цілком інноваційною поставала ідея масового залучення робітників до активної творчої діяльності, коли учасниками дійства ставали глядачі: вони залучалися до дійства, беручи участь у масових сценах. Демонстрація більше, ніж мітинг, виражала естетику суспільного побуту. Ця форма спілкування надзвичайно відповідала тодішнім світовідчуттям людей, духу часу, ритму усього життя. Вона була сповнена революційного пафосу і допомагала відчувати поступ історії конкретно і зримо, як живий процес. Мітинги та паради як форми тодішнього публічно-цивільного побуту синтезували в собі захоплення безмежної волі, готовність до самопожертви, радість перемоги, стихію почуттів і розкутої уяви. Мітинги та паради виконували функцію прилучення мас до безпосередньої участі в будівництві нового суспільства, його побуту і культури.

В структурі комплексної організації навчання у студіях, клубах, гуртках мистецтво розглядалося як емоційно-естетичний засіб формування свідомості громадян. Особливого значення надавалося тут конструктивно-творчим формам і методам естетичного виховання. Відтак головним принципом естетичного виховання виступав принцип всезагальності естетичного виховання і художньої освіти. Відзначимо, що комплексний підхід у реалізації системи естетичного виховання, який має подвійне значення. По-перше, система естетичного виховання будувалася так, щоб різні види мистецтв постійно взаємодіяли між собою у процесі впливу на людину, тобто у ході викладання простежувалася тісна взаємодія мистецтв на основі міжпредметних зв'язків. По-друге, естетичне виховання як виховання засобами мистецтва, так і засобами дійсності, стало органічною частиною виховання.

Від завдання «бачити, відчувати, розуміти прекрасне» завдання трансформувалися на більш складні, пов'язані із здатністю творити його у житті, довколишній дійсності, праці, мистецтві, повсякденному житті. Саме Пролеткульт першим пішов назустріч стихійній появі пролетарських письменників, музикантів, художників, акторів і створив для них методичні,

навчальні, організаційні основи професійної діяльності. З цією метою створювалися студії, гуртки, клуби, де проводилася освітня робота, у процесі якої навчали літературної, театральної, музичної, образотворчої діяльності, а також організовувалися періодичні видання, збірники, альманахи, театри, виставки, участь у яких брали початківців, збагачуючи вітчизняну культуру новими формами, образами, темами.

У напрямі естетизації освітньо-просвітницького процесу серед суперечливих питань варто виокремити опору на ідейно-політичний зміст, освоєння образів лідерів партії, державних діячів, їх соратників, які втілювалися у мистецтві, що відбивало партійний підхід до естетичного виховання і висувало принцип єдності естетичного, ідейно-політичного і морального виховання. На нашу думку, освіта, мистецтво, культура загалом мають розвиватися поза політичним тиском, бо він породжує кон'юнктурний підхід, штучний, суворо контрольований і скерований хід подальшого творення.

Саме відносна автономія у структурі пролеткультівських установ сприяла утвердженню принципу творчої самодіяльності у освітньо-просвітницькому процесі, а також створенню відповідних умов для самореалізації.

Провідним завданням творчої самодіяльності виступала організація багатоманітних форм дозвілля і відпочинку з метою розвитку громадської активності, зростання творчого потенціалу, створення умов для самореалізації. Головними ознаками самодіяльної художньої творчості можна виокремити функціонування у сфері вільного часу поза роботою, добровільна участь у роботі художніх колективів, ініціатива, активність, самовідданість і естетична мотивація учасників різних самодіяльних колективів. Творча самодіяльність продукувалася за визначеними Пролеткультом чотирьома напрямками: літературний (літературні гуртки, студії, літературні вечори, редакційні колегії, видання збірників, альманахів, журналів); театральный (робітничі театри, театральні гуртки, студії, «живі

газети», масові вуличні постановки, вечори імпровізації, кіно-майстерні), музичний (хорові колективи, оркестри, творчі звіти), образотворчого мистецтва (гуртки, студійна робота, виставки, конкурси).

До характерних ознак пролеткультівських форм творчої самодіяльності можна віднести: наявність міжособистісного культурного спілкування; підтримка, розвиток і задоволення соціально-культурних потреб особистості; зростання можливостей для виявлення і розвитку художньої самодіяльності, залучення громадськості до культурних досягнень; сприяння соціалізації особистості; внутрішньоклубна демократія; добровільний характер участі тощо.

Серед специфічних особливостей самодіяльних форм Пролеткульту можна віднести: високий рівень організованості учасників творчої самодіяльності, відсутність у них спеціальної підготовки до здійснення певної творчої діяльності, більш низький, ніж у професійних колективів, рівень виконавської майстерності тощо. Водночас творча самодіяльність стала основною формою долучення до мистецтва, суттєвою складовою всієї системи виховання.

Форми і методи, що застосовувалися у гуртках, студіях, сприяли правильній організації часу, формуванню ціннісних та світоглядних переконань, процесу соціалізації слухачів, який співвідносився із їх потребами і одночасно відповідав вимогам суспільства. Пізнавальний компонент соціалізаційного впливу передбачав засвоєння певного кола знань про навколишню дійсність, становлення системи соціальних уявлень, узагальнених образів. Він реалізувався у значній мірі у процесі освітньої діяльності у студіях, включаючи вільне спілкування, самостійну роботу у бібліотеках, творчих лабораторіях тощо. Важливою складовою соціалізаційного процесу була ціннісна складова – як система з формування ціннісних орієнтацій, яка визначала вибіркоче відношення людини до цінностей суспільства. У цьому відношенні увесь виховний вплив був зумовлений необхідністю «правильного» сприйняття предметів, соціальних

явищ і побуту, зрозуміти їх значення з «ленінсько-марксистської точки зору». На нашу думку, така заангажованість виховного процесу, наповнення форм і методів з політико-ідеологічної точки зору обмежувала всебічність розвитку людини, обмежувала оволодіння загальнолюдського культурного досвіду та продукування.

Разом з тим, цілеспрямований соціалізаційний вплив реалізувався в організованій системі виховання і навчання, де спеціально відібраний соціальний досвід включений у зміст навчання, у книги, журнали, збірники, в театральні постановки, дозвіллієві заходи, а особливо у творчу діяльність, яка являла собою і спосіб, і умову, і форму вираження культурно-історичного відновлення соціального досвіду.

Поряд із соціалізаційним впливом важливим напрямом освітнього процесу в пролеткультівських закладах було формування колективу і його впливу на кожного слухача. Тільки виховання на основі колективу, на думку пролеткультівців, може забезпечити єдність особистої і громадянської спрямованості людини, всебічний розвиток її обдарвань, усіх здібностей для служіння суспільству. Для цього клуби, студії поглиблювали колективність життя слухачів, кожного залучали до громадської роботи, розвивали у них вміння колективно працювати, спільно встановлювати і обговорювати завдання своєї діяльності. Водночас, слухач повинен був осмислювати себе як частку колективу, інтереси якого стоять вище інтересів окремої людини. Обов'язкова умова виховання колективізму – безпосередня участь у колективній праці, виявлення колективом і кожним його членом творчої ініціативи і самостійності.

Серед недоліків навчально-виховної системи Пролеткульту – це нівелювання змісту, форм і методів індивідуалізації процесу навчання і виховання на користь колективізму як провідного принципу навчально-виховного процесу.

Водночас, освіта розцінювалася не як соціокультурний розвиток особистості, а як політико-ідеологічний засіб і більше того – засіб

формування людини нового типу, «нової людини». Це завдання виступало провідним, охоплюючи усі сторони навчання і виховання. Загалом, концептуальною лінією, враховуючи вимоги часу, художньо-естетичної освітньо-виховної практики пролеткультівських установ була не майстерність, не національне, а соціальне, не індивідуалістичне, а колективне мистецтво. Як висновок, занадтий вплив ролі держави у реалізації навчальних і виховних завдань, занадто жорстке «підтягування» завдань освіти інтересам держави, ігнорування або ж подавлення громадської ініціативи не сприяє духовному зростанню нації.

Conclusions. Таким чином, рефлексія освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності Пролеткульту як історико-педагогічного феномену дозволила вичленити із загального контексту ті самобутні новаційні складові, що відрізняли її від усього іншого, загального, типового, диференціювали й урізноманітнювали контекст, якісно змінювали ситуацію в освіті. Успішність діяльності сучасної освітньої системи в значній мірі залежатиме від того, чи відмовиться в цілому суспільство від стереотипів минулих часів і відбиратиме кращий досвід, наукову виховну мудрість на основі критичного осмислення.

Однак, проведене дослідження не претендує на висвітлення всіх аспектів проблеми освітньо-просвітницької і культуротворчої діяльності Пролеткульту в Україні (1917–1932 рр.). Передусім, заслуговують на окреме вивчення такі питання, як науково-методичне забезпечення пролеткультівської роботи; система підготовки та підвищення кваліфікації робітників Пролеткульту; дослідження історії створення та діяльності міжнародного пролеткульту; освітньо-просвітницька діяльність вітчизняних пролетарських культурно-просвітницьких організацій у досліджуваний період тощо.

Література:

1. Аналітичний звіт про панельну дискусію на тему «Вектор розвитку позашкільної освіти: виклики часу». – Режим доступу: <http://education->

ua.org/ua/draft-regulations/437-analitichnij-zvit-pro-panelnu-diskusiyu-na-temu-vektor-rozvitku-pozashkilnoji-osviti-vikliki-chasu

2. Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.): монографія \ ав.: Сухомлинська О.В., Дічек Н.П., Березівська Л.Д., Гупан Н.М., Бондар Л.С., Антоненко Н.Б., Філімонова Т.В., Антоненко М.Я., Куліш Т.І., Шевченко С.М. – К.: Педагогічна думка, 2013. – 620 с.
3. Енциклопедія освіти / АПН України ; [голов. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Хрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Карпов А. В. Русский Пролеткульт: идеология, эстетика, практика : монография / А. В. Карпов. – СПб. : Изд-во СПбГУП, 2009. – 260 с.
5. Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття) : навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської, В. С. Курила ; авт. кол. : О. В. Сухомлинська, В. С. Курило, Н. П. Дічек, Л. Д. Березівська, Н. С. Побірченко, Н. Б. Антоненко, Л. С. Бондар, Т. В. Філімонова, М. Я. Ан-тоненко, Т. І. Куліш, О. М. Шевчук. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 444 с.
6. Сухомлинська О. В. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції / Ольга Сухомлинська // Історико-педагогічний альманах. – 2014. – Вип. 1. – С. 4–24.

Кравченко Оксана Олексіївна

кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2; тел. моб.:0984216444)

Пролеткульт як історико-педагогічний феномен: від суперечностей до новаторства

У статті висвітлено новаторську діяльність Пролеткульту (1917–1932) – освітньо-просвітницької та культуротворчої організації незалежної, добровільної організації, мета діяльності якої – теоретичне обґрунтування поняття «пролетарська культура» і на цій основі створення відповідних організаційно-педагогічних умов для виявлення та розвитку творчого потенціалу робітничого населення (пролетаріату) у різних галузях мистецтва (література, музика, театр, образотворче мистецтво) і науки, методичне і практичне забезпечення освітньо-просвітницької роботи в пролеткультівських установах (пролетарські університети, робітничі клуби, дитячі пролеткульти, театри, студії, бібліотеки, музеї, гуртки тощо).

Враховуючи мету, здійснено рефлексію освітньо-просвітницької та культуротворчої діяльності Пролеткульту як історико-педагогічного феномену задля виявлення із загального контексту тих самобутніх

новаційних складових, що вирізняли цю організацію в умовах культурно-освітнього руху 1917–1932 рр.

Доведено в результаті аналізу, що особливість, водночас, і новаторство, що вирізняли пролеткультівські організації того часу – це офіційна заявка на самодіяльність та автономність як масового неполітичного громадського руху освітньо-просвітницького та культуротворчого спрямування; демократичність і ініціативність, що проявлялися у процесі самоорганізації та самоуправління; суперечливий і водночас визначальний чинник діяльності Пролеткульту є національне питання; диференціація навчання, як зовнішня – наявність багатоманіття типів освітніх установ Пролеткульту: робітничі клуби, гуртки, студії, бібліотеки, пролетарські університети, дитячі пролеткульти тощо, та внутрішня, яка передбачала врахування інтересів, навчальних, пізнавальних та творчих можливостей слухачів за напрямками: літературний, театральний, музичний та образотворчого мистецтва.

Ключові слова: Пролеткульт, культура, творчість, освіта, література, музика, театр, образотворче мистецтво.